

Alexander S. Neill - Summerhill

Kan je onderwijs geven zonder het kind te verplichten ook maar iets te leren? Zou er een school kunnen bestaan waar het kind compleet vrij wordt gelaten?

Het simpele antwoord is: ja dat kan. Het gebeurde op Summerhill, en daar waren ze er van overtuigd dat dit de enige juiste manier is om onderwijs te verzorgen, op basis van een radicaal geloof in de goedheid van de menselijke natuur. Summerhill was wel degelijk een school met vrij traditionele lessen, maar met een complete gelijkwaardigheid in de omgang tussen leraar en docent en een radicaal doorgevoerd zelfbestuur door alle betrokkenen op basis van wekelijkse bijeenkomsten met wisselende voorzitter. Iedereen had een stem bij belangrijke beslissingen en de leerlingen vormde vanzelf altijd een meerderheid. Iedereen is volwaardig lid van de gemeenschap. Samen worden regels bepaald wanneer nodig en gepaste straffen bij overtreding. Het is vanwege deze organisatievorm een van de meest bekende en langst bestaande voorbeelden van [democratisch onderwijs](#).

Neill legt zelf in de ondertitel en in het boek de nadruk op het anti-autoritaire, wat niet betekent dat het kind nooit terecht werd geweest. *'Laat het kind zichzelf zijn. Dwing hem niet. Onderwijs hem niet.'* Desondanks werd het kind niet aan zijn lot over gelaten, maar er werd compleet afstand genomen van autoritair gedrag door docenten, de lessen waren niet verplicht, en zelfs een 5 jarige werd serieus genomen in discussies over bijvoorbeeld de regels in de school. Leerlingen die op Summerhill begonnen moesten de eerste tijd maar zelf eens verzinnen wat ze leuk vonden om te doen en werd niets opgedrongen, leerlingen die zich verveelden werden gewoon gelaten, leerlingen die niet mee wilden doen deden gewoon niet mee. Docenten kiezen de kant van de leerling, ook al zijn ze het er niet mee eens. Ze nemen het kind serieus, geven ook wel degelijk hun eigen mening en grijpen in als er iets gevaarlijks of nadeligs te gebeuren staat. Door docenten opgelegde straffen, beloningen, toetsen, proefwerken en al dat soort dingen zijn compleet afwezig.

Dit boek beschrijft het allemaal, zowel de praktijk als de daarbij horende denkbeelden. Het is

daarmee een stellig en duidelijk verwoord perspectief op onderwijs wat behoorlijk is toegelicht en ondanks zijn toch compromisloze aanpak heel gevoelvol en ook liefdevol overkomt. Daarbij is het een perspectief wat in de vorm van jeugd-kolonies op basis van zelfbestuur zeer breed kan worden toegepast: het is een daadwerkelijk realistisch alternatief dat zijn bestaansmogelijkheid heeft laten zien. Uiteraard was het daarmee zeker voor die tijd een belangrijk voorbeeld van hoe het anders kan, ten opzichte van de juist heel hiërarchische en meer op autoriteit gerichte onderwijsinstellingen. Maar het lijkt me nog altijd een zeer prangende vraag of boodschap aan elke docent. Vooral voor een docent die ontzettend eerlijk en open (steeds weer) aan het onderwijs wil beginnen en er alles aan wil doen om het kind compleet in zijn recht te zetten en in volle en gelukkige omstandigheden te laten ontwikkelen.

Toch is het een veel bediscussieerde en bekritiseerde onderwijsopzet. Gelukkig maar. Het slaafs navolgen of dwangmatig uitvoeren van Neills aanpak is allesbehalve wenselijk, zo vind ook Neill. Het moet eerder relatief, afhankelijk van betrokkenen en omstandigheden steeds weer worden vormgegeven. Neill maakt zelf ook duidelijk dat hij hoopt dat zijn boek niet als waarheid wordt gezien maar dat ermee verder wordt geëxperimenteerd, dat men zijn aanpak verfijnd, veranderd. Het moet geen star geheel worden. En hier zit misschien de grootste uitdaging en ook het meest fundamentele punt van kritiek op Neills boek, namelijk dat het in sommige uitspraken zélf onwenselijk star is. Voorbeelden zijn de opvatting over dwang, gezondheid en verantwoordelijkheid.

- 'Dwang is altijd fout. Men mag nimmer een kind door autoritair optreden of disciplinaire maatregelen pressen iets te doen, waar het zelf nog niet aan toe is. De vloek der mensheid is de dwang van buitenaf, of die nu van de Paus, van de staat, van de onderwijzer of van de ouders komt. Het is in wezen fascisme in de dop.' Dat is wel een heel ongenueanceerde en grove uitspraak om als filosofie aan te hangen, het is eerder iets wat je zegt om anderen wakker te schudden. Het maakt duidelijk hoe ontzettend fel Neill is tegen dwang van buitenaf. Alle uitingen van dwang zowel bij ouders als in het onderwijs als in de maatschappij hoeven toch niet aan elkaar gelijk te worden gesteld ('Het slaan van een kind op school of thuis is in wezen hetzelfde als het martelen van joden in Bergen-Belsen.') om er een kritiek op te formuleren? En daarbij is het toch bijna niet vol te houden dat er helemaal geen dwang (zo algemeen geformuleerd als hier) hoeft te bestaan? Zelfbeschikking - het recht van een kind om vrij te zijn zonder inmenging van buitenaf in psychische en lichamelijke aangelegenheden - is voor Neill een gouden regel, maar de vraag is of hij zelf werkelijk kan stellen zonder deze inmenging te kunnen. In de therapie-achtige 'pl's (korte individuele praatsessies) worden ook op Summerhill wel bepaalde inmenging gegeven. Juist hier ziet men ook de essentiële invloed van [Homer Lane](#) op Neill en Summerhill terug. Goed, Neill neemt in het nawoord afstand van zijn te sterk door Freud beïnvloede werkwijze, maar desalniettemin zit hier een interessant probleem want tegelijkertijd is er alle reden om het vertrouwen in de kinderen aan te vullen met een soort bescherming of gezag die wel degelijk een vorm van dwang kan of moet aannemen. Het grote risico bij het afwijzen van opvallende autoriteit en dwang is dat die autoriteit of dwang

veel ongemerkter, stiekemer, onzichtbaarder zal worden uitgeoefend en dat het daarmee des te ongrijpbaarder en daarmee ongelimiteerd en/of geniepiger wordt. Neill beseft dit maar lijkt niet aan het probleem te ontsnappen.

- Dat soort gezag wat Neill toestaat richting kinderen moet volgens hem de aard hebben van zorg die zich toespitst op gezondheid en verantwoordelijkheid. 'Gezond' of 'verantwoordelijk' is echter nog niet zo makkelijk in de praktijk te bepalen als Neill wil doen geloven. Verantwoordelijkheid is misschien het rekening houden met de vrijheid van een ander, maar de vraag is wanneer deze in die vrijheid van een ander in het geding is. Grijpen we alleen in als er levens in gevaar zijn? En hebben we in de praktijk niet ook veel problemen met relatieve waarden en hangt het van de situatie af hoe de volgende vraag die Neill stelt beantwoorden: 'Wat doet het er eigenlijk in hemelsnaam toe of Tommy met vuile handen aan tafel zit?' Neill stapt vrij makkelijk over dit probleem heen. Hij toont zich onmogelijk star ten opzichte van toch heel relevante onderwerpen die dit in de praktijk betreft. Volgens Neill is bijvoorbeeld homoseksualiteit niet gezond en de stelligheid waarmee Neill dit volhoudt moet toch verbazen. Maar zoiets als roken wordt dan weer toegestaan (een realistische casus die besproken wordt in het boek en waar de leerlingen in verschillende stemmingen besluiten dat iedereen die wil mag roken, ondanks dat Neill ertegen was) ondanks dat ook hier gezondheid in het geding lijkt. Je loopt het risico om onder het mom van 'gezondheid' een ongefundeerde kritiek te leveren op iets waar je niet zoveel voor voelt of juist veel teveel toe te staan omdat het niet direct een invloed heeft op zichtbare gezondheid en omdat je er zelf aan verknocht bent (Neill was een verstokt roker).
- Het probleem wordt nog groter wanneer het om geestelijke gezondheid gaat. Neill is tegen elke vorm van neurose die (daar is Neill ook weer ontzettend stellig in) begint met ouderlijke tucht, al vanaf de baby is het kind volgens Neill ongelooflijk vaak blootgesteld aan verwenning, onderdrukking, jaloezie, ongerustheid of willekeurige straffing door de ouders. Luiheid bestaat niet en als het kind iets obsceens doet betekent dat niets meer dan dat degene die dit oordeel geeft iets als obscene beschouwd. Op basis van wat soort maatstaf van geestelijke gezondheid of wat voor algemeen principe kan dit aannemelijk worden gemaakt? Is neurose altijd verkeerd en onnodig bij goede opvoeding? Is tucht zelf niet ook gewoon een streven van de ouders geweest naar gezag maar met een andere opvatting van gezondheid? Waar begint en eindigt de verantwoordelijkheid voor geestelijke gezondheid?

Dit soort te stellige en onnodig starre opvattingen zoals Neill die schrijft kan je waarschijnlijk overigens makkelijk vermijden ondanks dat je toch in grote lijnen de aanpak van Neill volgt. Dan blijft het wel degelijk zaak om onderwijs niet als dienstbaar te beschouwen aan de bestaande maatschappij, maar het op te vatten als een op zichzelf belangrijk en gewenst geheel waar men radicaal in samenspraak vorm aan geeft en wat daarmee op geen enkele manier zou moeten verzanden of verstarren. Summerhill laat daarbij zien dat men zowel in onderwijs als in maatschappij bepaalde aspecten radicaal kan afwijzen als een fundamentele keus en dat daar vanuit een alternatief soort onderwijs en tegelijk ook maatschappij kan worden voorgesteld en in de praktijk gebracht. Meer dan Neill wil zal men daarbij dan wel op zoek moeten gaan

naar genuanceerde, verrassende, doorbrekende posities en perspectieven zoals Goodman (later nog betrokken bij de verdere ontwikkeling van Summerhill) en ook Marcuse dit probeerden: zij betoogden dat vrijheid niet enkel wordt bereikt door het loskomen van elke politieke voorkeur zoals we dat in onze westerse democratieën kennen, evenals het loskomen van godsdienst of voorgeschreven levenswandel door cultuur of media, maar dat men wel degelijk (tegen Neills opvattingen in, want 'Ik leg mijn vertrouwen in de kracht van de vrijheid om de jeugd tegen schijnheiligheid, fanatisme en alle andere ismen te beschermen.) vormen van radicale oppositie en bijvoorbeeld klassebewustzijn actief moeten opzoeken om vrij te kunnen zijn en men dus op zoek moet gaan naar omgevingen, voorbeelden, uitgangspunten en praktijken die aan die vrijheid vorm geven. We zouden bij Summerhill dan dus wel een toevoeging moeten maken dat dit soort zoeken en experimenten zouden moeten worden aangemoedigd en het lijkt te makkelijk om er vanuit te gaan dat dit vanzelf gebeurt. Vervelend gedrag kan misschien wel worden voorkomen met een vrije opvoeding, dus door Summerhills aanpak hebben we geen gezeur, geen straf, geen aanstellerij, geen verkrampde liefdesrelaties, geen heimelijke avonturen, geen gedoe meer, maar vrijheid in algemene zin stopt daar niet en moet toch verder worden gepraktiseerd, geoefend, bewust worden gemaakt. Spel is daarbij heel belangrijk, de fantasie kan de vrije loop worden gelaten, dans en muziek is vrij, maar men moet verder gaan dan zelfbewustzijn, zelfexpressie, originaliteit en levensvreugde. Op bepaalde punten komt Neill hier dicht bij in de buurt, met name wanneer hij schrijft over 'het leven'.

Ik ben van mening, dat het leven als doel heeft geluk te vinden, wat betekent geïnteresseerd te zijn in het leven. Opvoeding moet een voorbereiding zijn op het leven. Onze cultuur is tot nog toe niet er succesvol geweest. Onze opvoeding, politiek en economie hebben steeds tot oorlog geleid. Onze medische wetenschap heeft de ziekten niet doen verdwijnen. Onze godsdiensten hebben uitbuiting en roof niet uit de wereld geholpen. ... We moeten een paar onaangename vragen stellen. Waarom heeft de mens meer ziekten dan het dier? Waarom haten de mensen elkaar en doden ze elkaar in oorlogen? ... Waarom zijn er zoveel zelfmoorden, zoveel seksuele misdrijven? Waarom antisemitisme, negerhaat? Waarom zoveel laster en boosaardigheid? ... Duizenden vragen over onze veel geprezen beschaving! Ik stel deze vragen omdat ik opvoeder van beroep ben en te maken heb met de jeugd. Ik stel deze vragen, omdat de vragen die andere leraren stellen onbelangrijk zijn.

Het stellen van dit soort vragen moet kortom hoog in het vaandel staan, de actieve, opstandige of ook rebelse kant moet niet verwaarloosd worden. Onderwijs in vrijheid en voor vrijheid betekent niet 'vrij van elke autoriteit' maar een 'moderne' school (waar de associatie met de ondogmatische [Ferrer](#) te zijn gemaakt) moet het zijn, zoals Neill terecht maar vrij onopvallend stelt op de eerste pagina. Lees dit boek met name om onderwijs te gaan geven dat op die manier radicaal afstand neemt van nutteloze gevestigde zedelijke normen en goede gewoonten, 'net' gedrag en beschaafd leven. Tegen elke schijn en elk gemaakt gedrag en elk bedrog, geen verstarring of neurosen, tegen onnodige schuldgevoelens, ijdelheid, artificiële leefregels en niet ter zake doende of

onoprechte onderdanigheid, geen oppervlakkige goede manieren, geen wetenschappelijk abstracte kennisgeving, geen gekwezel, sarcasme, of ongeduld. En ook geen overgeneralisaties of het domweg volgen van een charismatisch persoon (kritiek die toch ook terecht geuit werd op het boek van Neill). Maar onderwijs in dienst van het rijke, gelukkige, liefdevolle leven dat spreekt uit alles wat je zegt en doet, en in weerwil (en in actieve confrontatie met) van alles wat er in de wereld gebeurt. In de biografie van Neill schreef hij dan ook bijna aan het eind: "De meeste jongeren van vandaag accepteren de nieuwe wereld zonder kritiek, zonder erbij na te denken. Maar onder hen zijn de opstandigen. Wat mij het meest spijt, is dat ik niet lang genoeg kan even om te zien hoe zij de overwinning behalen in hun strijd voor het leven." Een opstandig soort vertrouwen in de jeugd, en een vertrouwen op de opstandigheid in dienst van het leven: dat lijkt me de wezenlijke onderwijsfilosofische relevantie van Neills Summerhill.

nb. Citaten komen uit de vertaling van R.W. Ditters, die het boek in 1972 vertaalde in het Nederlands.